

2019-04-15

Runstenen vid Staffans Stupa. En vikingatida vallfärd.

Av Bertil Daggfeldt

Runstenen Hs 2 står på Norrala kyrkogård i Hälsingland vid en byggnad, ett bårhus, som kallas Staffans Stupa. Under byggnaden skall enligt sägnen Hälsinglands apostel Staffan vara begravd. Runstenens inskrift har hittills inte kunnat tolkas.

Marit Åhlén har 1994 publicerat *Runinskrifter i Hälsingland*. Hennes läsning av Hs 2 lyder:

**anasuiþr : auk utrikr auk sikbiurn . þiR litu rita stin xx aftiR katilbiurn :
auk anunt : sun hans : auk saufaraR : kuþ hialbi -----ki þita**

anasuiþr ok Otryggr ok Sigbiorn þæir letu retta stæin æftiR Kætilbiorn ok Anund, sun hans ok saufaraR. Guð hiælpi ... (mer)ki þetta.

”**anasuibr** och Otrygg och Sigbjörn, de lät uppresa stenen efter Kättilbjörn och Anund, hans son, och ... Gud hjälpe ... detta (minnes)märke.”

Marit Åhlén redovisar problem med var inskriften börjar. Ändå har ristaren, författaren, med ett kors eller kryss vid ormens hals markerat detta. Hon vilseleds av att läsa **anasuibr** som ett inledande personnamn och skriver ”Hur **saufaraR** skall tolkas är oklart”. Åhlén diskuterar läsordningen och avslutar med: ”Kanske börjar den (inskriften) med **uibr**. Då skulle **anas** kunna vara något ord i genitiv, sammanhörande med **saufaraR**. En sådan läsning gör inte **saufaraR** mera lättolkat och den gör inte heller **anas** omedelbart möjligt att tolka, men det ger åtminstone ett belagt namn som inledning av inskriften.”

Nordiskt runnamnslexikon (2007:218) redovisar **saufaraR** som en osäker tolkning av gen. av kvinnonamnet *Söyvor* (?). Hänvisning görs till von Friesen (1906:22) och Elmevik (1998: 585 f.).

Patrik Larsson tar upp läsordningen i en utförlig artikel (2004). Han laborerar med flera läsordningar som ”är behäftade med viss osäkerhet” och föreslår en av dem som bör placeras i första rummet. Ingen av dessa läsordningar har dock gjort texten mera begriplig.

Två runföljder, **anasuibr** och **saufaraR**, har således trots vara personnamn men är inte tidigare belagda som sådana. **saufaraR** borde kanske i stället leda tanken till *grikkfara* m. sg. ack. (U 956) signerad av Åsmund och *ænglandsfari* m. sg. nom. (U 978, U 1181). **farar** föreslås därför vara ett substantiv m. pl. av starka verbet ’*faran*’ fsv. (Bjorvand, Lindeman 2007:242) och betyda ’farare’, flera som färdas långt (SAOB 1924 sp. F 274). ’Sjöfarare’ översätts ju ännu i vår tid till engelska ’seafarers’.

Vad är då **sau**? En jämte på landsbygden skulle idag svara ’får’. Hellquist behandlar ordet *sjuda* (Hellquist 1999:719). Han påvisar kopplingen mellan fsv. *siudha* och *söder* m., ’får’ samt isl. *sauðr* m., ’får’ och skriver att det egentligen är samma ord som got. *sauðs*, f., ’offer’ av germ. *saudi-*, således egentligen: ’det som sjuds, kokas (såsom offer)’. Jämför också isl. *suðrferð*, *suðrfor*, *ganga suðr* med betydelsen ’pilgrimsfärd’ (Jansson 1977:74). Samma etymologi återfinns hos Feist (1939:413f), Köbler (1989:468f) och De Vries (1970:370). Istället för ett kvinnonamn skulle **saufaraR** då kunna betyda *offerfarare*, ett begripligt ord på runsvenska för *pilgrimer*, några som *vallfärdar* till en helig plats för att bli hjälpta eller för att sona brott.

Vad betyder då **anas** i *offerfarare anas*? Konsonanter i runinskrifter dubbeltecknas vanligen inte. De fyra runorna kan läsas *Annas* eller *Hannas*. Namnet är ursprungligen hebreiskt. Författaren till inskriften har av naturliga skäl inte känt till någon låneöversättning till runsvenska utan använt namnet i dess latinska form. Det inlånade namnet *Anne*, belagt 1291, var under 1800-talet det vanligaste kvinnonamnet i Sverige.

De första uppgifterna om jungfru Marias moder finns i det apokryfiska Jakobsevangeliet. Förkristna kulter förändras ofta i kristen riktning. *Anna*

inlemmades i asalärans fruktbarhetskult och dyrkades bl.a. av blivande mödrar. Men hon var även skyddshelgon för det växande gräset, för bergsmän och skeppare. En kyrka uppfördes i Konstantinopel av kejsaren Justinianus den store år 550 till Annas ära. I västerlandet kan kulten påvisas från 700-talet. De tidigaste vallfärderna från nuvarande Sverige för att offra till Anna bör ha gått till hennes kyrka eller det heliga landet och dess närområde i likhet med i runinskrifter belagda övriga vallfärder t.ex. till Jerusalem (U 136, U 605 och möjligen G 216). De ryska floderna kan ha varit ett naturligt vägval.

Kontakter med den ryskortodoxa kyrkan och återvändande varingar kan ha tagit hem kunskapen om den nya religionen. Ingegerd, Olov Skötkonungs dotter, maka till storfursten Jaroslav i Kiev, gick de sista åren i kloster och antog då namnet *Anna*. Hon dog omkring 1050 och blev helgonförklarad i den ryska ortodoxa kyrkan. (Martling 2005:24). Att namnet kunde förekomma redan i runsvenskan bör inte förvåna. Ingegerd, alias *Anna*, var halvsyster till sveakungen Emund som satt på tronen ca 1050-60 och till Olof den heliges maka, Astrid. Emunds 'hovbiskop' Osmund hade enligt Adam av Bremen besökt påven i Rom och Jaroslav i Kiev. Att Osmund, en kyrkans man, var förtrogen med Anna-kulten och behärskade latin kan inte betvivlas.

Korstågen under medeltid innebar ett uppsving för Anna-kulten. Många, från flera länder, vallfärdade då till S:ta Annas ära (Kleinschmidt 1930:375). I svenska kyrkor finns bevarade åtskilliga medeltida avbildningar, bl.a. i form av träskulpturer, av *Anna själv tredje*.

Anna själv tredje, Enångers gamla kyrka.

Kättilbjörn och hans son Anund var Annas 'offerfarare', d.v.s. de hade givit sig av från Norrala för att vallfärda till en helig ort där man visste att hon dyrkades. Kanske var sonen sjuk. De har inte kommit tillbaka när runinskriften ristades. Inskriftens tidigare oklara del lyder då: **uiþr : auk utrikr auk sikbiurn . þir litu rita stin xx aftir katilbiurn : auk anunt : sun hans : auk saufarar : anas** *Vedr ok Otrygg ok Sigibiorn dæir letu retta staein æftir Kættilbiorn ok Anund, sun hans ok saufarar Anas.*

Vedr och Otrygg och Sigbjörn, de lät resa stenen till minne av Kättilbjörn och Anund, hans son och Annas offerfarare.

Författaren av inskriftens text kan knappast ha tänkt sig att texten skulle börja mitt i den högra slingan utan ordskillnadstecken mellan **anas** och **uidr**.

Om man i stället, som oftast, börjar vid ormens eller drakens huvud, där man också återfinner det mycket vanliga krysset, blir läsordningen logisk och lättförståelig: Efter Kättilbjörn och Anund, hans son, och Annas offerfarare lät Vedr och Otrygg och Sigbjörn resa sten. Gud hjälpe ...detta minnesmärke. Denna läsordning finns redan i Dybecks 1878 inlösta samling (ATA). Att inskriften inleds med **aftir** är atypiskt men belagt bl.a. redan på Rökstenen (Ög 136) *Aft Vamoð standa runaR þaR* och på U 958 som inleds: *Æftir Signiuta es þetta*. Detta har Patrik Larsson också uppmärksammat. "Att inskrifter inleds med prep. *æftir* 'till minne av' är ovanligt men trots allt betygat" (Larsson 2004:49,51). Han förordar till sist denna läsordning men med fortsatt otillfredsställande tolkningar av **anasuidþr** och **saufarar**.

Av sammanhanget förstår man att det inte är axiomatiskt att en person svarat för hela arbetet. För tids vinnande kan man ha fördelat uppgifterna. Den läs- och skrivkunnige, kristne och konstnärlige ristaren kan ha lämnat förlaga till text och mönster till en åtföljande eller lokal hantverkare och därefter fortsatt sin resa. Om denne dessutom inte var läskunnig blir ett utelämnat ordskillnadstecken lättare att acceptera. Inskrifter som signerats av Åsmund eller tillskrivits honom har ofta en avslutande runföljd, som inte fått rum inom de planerade runslingorna. Att rista tätt var förbehållet mästaren själv.

Flera iakttagelser talar för att det är Åsmund som formulerat texten och utformat ornamentiken på den röda sandstenen, hans favoritmaterial. Mästaren använder t.ex. en del av runslingan för höger korsarms vertikala avslutning. Arbetstidsbesparande layout kännetecknar ofta Åsmund och hans skolas verk. Man hade bråttom.

På liknande sätt som man identifierar bildkonstnärer bl.a. med ledning av motiv, stil, teknik och material är det möjligt att känna igen författares och runristares verk. Med hjälp av *Samnordisk runtextdatabas* kan dessutom språkliga 'fingeravtryck' underbygga en identifiering av författaren.

litu rita stin ger 16 träffar i runtextdatabasen. Av dem har Thompson (1975:149) pekat ut 11 som ristats av Åsmund själv eller med andra eller

attribuerats till honom med varierande grad av säkerhet. Hs 2 är en av de 16 men den ristningen finns inte på Thompsons förteckning av Åsmunds verk som ju endast avser runstenar i Uppland. Runinskriften i Norrala är den enda utanför Uppland som innehåller exakt dessa runor. Om man utökar den sökta texten med **aftir** får man bara 6 träffar. Förutom Hs 2 i Hälsingland är de fem återstående, alla i Uppland, enligt Thompson, signerade av eller attribuerade till Åsmund.

På Åsmunds stenar finns ofta kryss eller kors där texten börjar och ett vid slutet, ofta nära ormens stjärt. Båda dessa kryss finns på Norralastenen.

Följande läsning föreslås:

**aftir katilbiurn : auk anunt : sun hans : auk saufaraR : anas uipr : auk
utrikr auk sikbiurn þir litu rita stin x x kuþ hialbi -----ki þita**

æftir Kætilbiorn ok Anund, sun hans, ok offerfarar Anas, Vedr ok OtryggR ok Sigibiorn dæir letu retta stæin. Guð hialpi -----(mer)ki þetta.

Till minne av Kättilbjörn och Anund, hans son och Annas offerfarare lät Vidr och Otrygg och Sigbjörn resa sten. Gud hjälpe-----detta märke.

En trovärdig tolkning måste inte bara språkligt utan också sakligt övertyga. Om en fader och hans son hedras med ett minnesmärke har de sannolikt fått ett gemensamt slut. Det kan vara ett sjötåg, en brand, en farsot eller en vallfärd. Det senare uppges som orsak i inskriften på runstenen vid Staffans stupa på Norrala kyrkogård i Hälsingland.

Summary

The runestone at Staffan's Stupa.

The inscription on a runestone, Hs 2, in Norrala, Haelsingland is not satisfactorily read and understood. **SaufaraR** is believed to be gen. of PN *Søyvør*, a woman's name. This author instead proposes 'sacrificer' or 'pilgrim'.

Anasuidr is also believed to be a personal name. However it may consist of two names, *Anas* and *Uidr*. A punctuation mark between those names has been omitted by the carver.

Much thinking and writing has been devoted to the order of reading. Usually a runic inscription begins by the names of those who have raised the stone but there are inscriptions, e.g. the famous Roekstone which begin by "After Væmod...."

The inscription of the Norrala stone therefore may have the following wording: In memory of Kaettilbjorn and Anund his son, and Ana's pilgrims, Vidr and Otrygg and Sigbjorn had the stone raised. God help.....this monument.

Anna is said to be Maria's mother. She has been worshipped at least since 550 A.D. when a church was built to her honour in the capital of Byzanz.

Referenser och litteratur

- Adam av Bremen. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Stockholm 1984.
- Cnattingius, Bengt. 1934. Offerkällan i Skönberga och Sanct Annakulten i Östergötland. Särtryck ur *S:t Ragnhilds Gilles Årsbok*. Söderköping.
- Elmevik, Lennart. 1998. Runeninschriften als Quelle der Sprachgeschichte zur Wikingerzeit. I: *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.-9. August 1995. In Zusammenarbeit mit Sean Nowak hrsg. von Klaus Düwel. Berlin-New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15) S. 585 f.
- Feist, Sigmund. 1939. *Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache*. 3. Aufl. Leiden.
- von Friesen, Otto. 1906. Till den nordiska språkhistorien. Bidrag 2. Uppsala-Leipzig. (Skrifter utg. af *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala* 9:6.)
- Hellquist, Elof. 1999. *Svensk etymologisk ordbok*. Lund.
- Jansson, Sven B.F. 1977. *Runinskrifter i Sverige*. Uppsala.
- Karlsson, Lennart. 2001. Texter: Lennart Karlsson, Jan Svanberg. *Haaken Gulleason – och norrländsk egenart*. Hälsinglands museum.
- Kleinschmidt, Beda. 1930. *Die heilige Anna. Ihre Verehrungin Geschichte, Kunst und Volkstum*. Düsseldorf.
- Köbler, Gerhard. 1989. *Gotisches Wörterbuch*. Leiden, New York, Köpenhamn, Köln.
- Larsson, Patrik. 2004. Personnamnstolkning och läsordning; Till tolkningen av runföljden **anasuidr** på Norralastenen (Hs 2). Blandade runstudier. 3 - Uppsala universitet. Institutionen för nordiska språk. *Runrön, Nr 18*.
- Lithberg, Nils. 1915. Sanct Staffans stupa och ett forngermanskt lagstadgande. *Fornvännen*. S. 149-172.
- Martling, Carl Henrik. 2005. *Svenskt kyrkolexikon*. Malmö.
- Peterson, Lena. 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*. Femte rev. utgåvan. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- Peterson, Lena. 2006. Svenskt runordsregister. Institutionen för nordiska språk Uppsala universitet. *Runrön, Nr 2*.
- Samnordisk runtextdatabas*, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet (<http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>).
- Thompson, Claiborne W. 1975. *Studies in Upplandic Runography*.
U, se UR.
- UR = *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén & Sven B. F. Jansson. 1-4. 1940-58. Stockholm. (SRI 6-9.)

de Vries, Jan. 1970. Altgermanische Religionsgeschichte. Bd 2, Die Götter -
Vorstellungen über den Kosmos – Der Untergang des Heidentums.

Grundriss der germanischen Philologie. Nr 12:2. Berlin.

Åhlén, Marit. 1994. Runinskrifter i Hälsingland. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift*
27. S.33-50.